

Društveni položaj žena u socijalističkoj Jugoslaviji 1945.-1990.

Blajić, Tina

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:121154>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-03**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Tina Blajić

**DRUŠTVENI POLOŽAJ ŽENA U
SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI
1945.-1990.**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2024.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

TINA BLAJIĆ

**DRUŠTVENI POLOŽAJ ŽENA U
SOCIJALISTIČKOJ JUGOSLAVIJI
1945.-1990.**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: doc.dr.sc. Ivan Perkov

Zagreb, 2024.

SAŽETAK:

1. UVOD.....	2
2. POLOŽAJ ŽENA U JUGOSLAVENSKIM USTAVIMA	2
3. POLOŽAJ ŽENA U DRUGOJ JUGOSLAVIJI	4
3.1. EMANCIPACIJA ŽENA.....	5
3.2. PITANJE OPSTANKA AFŽ-a NAKON RATA	5
3.3. INTEGRIRANOST ŽENA U POLITIČKOM ŽIVOTU.....	6
3.4. ZAPOSLENOST ŽENA	7
3.5. UVJETI RADA I POTEŠKOĆE.....	10
3.6. AMBIVALENTNO NASLJEĐE SOCIJALISTIČKIH RADNICA: SLUČAJ TVORNICE JUGOPLASTIKA	12
4. MIGRACIJE ŽENA	13
5. OBRAZOVANJE, ZDRAVSTVENA ZAŠTITA I SOCIJALNA PRAVA ŽENA	15
6. POLOŽAJ ŽENE U BRAKU I OBITELJI.....	16
6.1. ULOGA ŽENE U KUĆANSTVU I RADNOJ SFERI: STATISTIČKI PREGLED	17
6.2. DOPRINOS UDRUGA I ORGANIZACIJA ŽENSKIM PRAVIMA	18
7. UTJECAJ MEDIJA NA SVAKODNEVNICU ŽENA	19
7.1. OSLOBAĐANJE ŽENSKE SEKSUALNOSTI U RAZDOBLJU SEKSUALNE REVOLUCIJE.....	19
7.2. ANALIZA ČASOPISA „SVIJET“	20
7.3. ŽENSKI LIKOVI U JUGOSLAVENSKOM FILMU: PROMJENE OD 40-IH DO NOVOG VALA	21
7.4. ŽENSKA MODA	22
8. SAMOUPRAVNI SOCIJALIZAM I PITANJE RODA	23
9. SLUČAJ MIRE FURLAN.....	25
10. ZAKLJUČAK.....	27
11. LITERATURA:	29

1. UVOD

U ovom je radu riječ o društvenom položaju žena u Drugoj Jugoslaviji (1945.-1990.). Nastoji se pružiti generalni uvid u tadašnje stanje u državi, njezino uređenje i Ustav koji je bio na snazi. Analizira se javni život žena pod kojim se podrazumijeva njihova politička i društvena participacija, zaposlenje, obrazovanje te socijalna i zdravstvena zaštita. Rad se također bavi i napretkom ženskih prava i razvojem udruga koje su to osiguravale, a od kojih je najpoznatija Antifašistička fronta žena ili skraćeno AFŽ. Bitan element koji će se spomenuti i koji ukazuje na njihovu ulogu u tadašnjem društvu jest položaj koji su zauzimale na tržištu rada i integriranost u političkoj sferi koja je tada bila dominantno područje muškaraca. Do poteškoća je najviše dolazilo zbog pokušaja zadovoljenja svih uloga koje su im bile dodijeljene.

U radu je jasno navedeno što su one prema tadašnjim tradicionalnim normama trebale ostvarivati i kako se ponašati, od domaćice do radnice, na što se nadovezuje i njihova migracija koja je također opisana u radu. Pored već spomenutog javnog života žena, njihova privatna sfera pak podrazumijeva domaćinstvo te položaj u braku i obitelji. Ono što je također utjecalo na njihovu svakodnevicu jest utjecaj medija koji će se prikazati putem analize časopisa i filmova.

Osim povijesne i sociološke analize, ovaj rad ispituje i kako su specifične društvene i političke promjene, poput usvajanja novih zakona i uvođenja socijalističkih ideala utjecale na njihov svakodnevni život. Temeljitom analizom, rad će nastojati odgovoriti na pitanje koliko su socijalističke reforme zaista doprinijele poboljšanju položaja žena i u kojoj mjeri su tradicionalne patrijarhalne norme i dalje oblikovale njihov identitet. Spomenuti teorijski koncepti obogaćeni su brojnim autentičnim primjerima što još više oslikava njihov društveni status. Dakle, cilj je iz što više aspekata pružiti cjelovit prikaz i kritičko razumijevanje složenog položaja žena u bivšoj državi.

2. POLOŽAJ ŽENA U JUGOSLAVENSKIM USTAVIMA

Kao temeljni političko-pravni akt, Ustav definira status građana i skupina u pojedinoj državi. Stvaranjem FNRJ 1946. godine jugoslavensko je vodstvo preuzelo Staljinov model ustava, ustrojenog prema uzoru na liberalno-demokratske poretke i građansku državu. Kako takav, Ustav nije imao mnogo zajedničkog sa socijalističkom stvarnosti, njegova je praktična vrijednost bila minimalna (Baričević, 2007: 204). „Nakon razlaza sa Staljinom 1948. godine

jugoslavensko vodstvo odlučilo se za stvaranje specifičnog ustavnog poretka zasnovanog na načelu radničkog samoupravljanja“ (Baričević, 2007: 204). „Ustavni je identitet socijalističke Jugoslavije kao suverena postavio radničku klasu, a kasnije, kada je pokušaj integracije na temelju klasnog principa očito zakazao, odlučio se za vraćanje primata suverenitetu nacija“ (Baričević, 2007: 204). Za vrijeme Druge Jugoslavije (1945. – 1989.) promijenila su se tri ustavna razdoblja (Mihaljević, 2011: 25). Prvo razdoblje počinje donošenjem Ustava FNRJ 1946., a završava trenutkom kojim počinje drugo razdoblje – donošenjem Ustava SFRJ 1963. koje je trajalo do 1974., kada je donesen posljednji Ustav SFRJ (Mihaljević, 2011: 25). Svi ustavi Druge Jugoslavije obuhvaćaju ljudska, građanska i politička prava (Mihaljević, 2011: 27). „Ljudska prava su prava pojedinca koja proizlaze iz činjenice da je pojedinac ljudsko biće. Ta prava ima svako ljudsko biće i ona su u svome sadržaju univerzalna, odnosno opća, što znači da vrijede jednako za sve ljude, neovisno o rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi ili društvenom položaju. Ona su neotuđiva i nerazdvojiva, jer nisu pitanje zasluge ili nagrade, ne mogu se darovati niti oduzeti. Ona su i neponištiva, što znači da nitko, ni vladar ni predsjednik države, parlamenta ili vlade, ne može ukinuti nečija ljudska prava. Ljudska su prava nedjeljiva, međusobno povezana i ovisna, što znači da je neprihvatljivo selektivno poštovati ljudska prava jer se sva ljudska bića trebaju tretirati kao jednako važna bića, bez diskriminacije“ (Mihaljević, 2011: 27). Značajni razvoj zaštite ljudskih prava započeo je nakon Drugoga svjetskog rata, kada se pitanje ljudskih prava podiže na razinu međunarodnih odnosa i međunarodnoga prava (Mihaljević, 2011: 27). Jugoslavenska povijest u poslijeratnom razdoblju bila je obilježena političkim sustavom temeljenim na partijskoj dominaciji, gdje su pravni i zakonodavni okviri služili kao sredstva za ostvarivanje socijalizma. Ključne karakteristike tog sustava bile su diktatura proletarijata, federalizam, jedinstvo vlasti, kolektivno vlasništvo, samoupravljanje i politička instrumentalizacija prava (Mihaljević, 2011: 31, 32). Komunisti su zakon shvaćali kao sredstvo u rukama vladajuće klase koje služi za zaštitu i ostvarenje njezinih političkih i drugih interesa, a pravni je poredak bio samo formalni okvir djelovanja. „Druga značajna karakteristika socijalističkoga pravnog sustava jest potiskivanje građanskopravnoga uređenja na sporedno mjesto pravnoga poretka s istodobnim brisanjem individualističkog i liberalističkog duha. Za razliku od kontinentalnoeuropskoga prava koje polazi od pojedinca, socijalističko naglašava kolektiv, a pojedinca afirmira preko njegova članstva u kolektivu, što znači da je u socijalističkome pravnom poretku javnopravno uređenje prioritet u odnosu na građanskopravno“ (Mihaljević, 2011: 33).

Kada je riječ o pravima žena, u 24. članu Ustava FNRJ navedeno je: „Žene su ravnopravne s muškarcima u svim područjima državnog, privrednog i društveno – političkog života. Za jednaki rad žene imaju pravo na jednaku plaću kao i muškarci i uživaju posebnu zaštitu u radnom odnosu. Država naročito štiti interese matere i djeteta osnivanjem rodilišta, dječjih domova i obdaništa i pravom matere na plaćeni dopust prije i poslije porođaja“ (Končevski, 2019:8). Analiza ustava Druge Jugoslavije pokazuje kako su žene u socijalističkom razdoblju hrvatske povijesti ostvarile specifična prava i privilegije te se može ustvrditi da je po tome jugoslavensko zakonodavstvo bilo naprednije čak i od nekih demokratskih, zapadnoeuropskih pravnih sistema (Končevski, 2019: 9). Prvi, veoma važan primjer jest relativno rano davanje prava glasa svim punoljetnim jugoslavenskim ženama (Končevski, 2019: 9). „Nadalje, već 1946. godine Zakonom o braku izjednačen je položaj žena i muškaraca u bračnoj zajednici, a zakonima s područja obiteljskog prava, 1947. godine, izjednačena su prava djece dobivene u braku i izvan braka. Zakon o socijalnoj zaštiti uveo je i osiguranje žena prilikom trudnoće, a uključuje plaćen porodiljni dopust, te pravo na raniju mirovinu u odnosu na muškarce. Žene su pravo na odlučivanje o rađanju djece dobile zakonskom odredbom iz 1951. godine, da bi ta sloboda ušla u Ustav 1974. kao temeljno ljudsko pravo“ (Končevski, 2019: 9). Od 1978. godine dodatno su specificirana prava žena. Ženama je zajamčeno pravo na slobodan izbor da rode ili prekinu trudnoću do desetog tjedna starosti embrija, pravo na slobodno korištenje kontracepcijskih i hormonalnih sredstava, kao i mogućnost sporazumnog razvoda braka u slučajevima psihičkog, fizičkog ili moralnog zlostavljanja od strane muškarca (Đurkan, 2015: 19).

Kada je riječ o međunarodnim zakonodavnim propisima za unaprjeđenje rodne ravnopravnosti, ističe se *Međunarodna povelja ženskih prava*, odnosno *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women* (CEDAW), potpisana od strane SFRJ 1979. godine (Končevski, 2019: 10). Navedena povelja definira opće standarde rodne ravnopravnosti i standarde u specifičnim rodnim područjima kao što su zapošljavanje, obrazovanje i nasilje nad ženama. Također, formulira politiku otklanjanja diskriminacije žena na političkoj, društvenoj, ekonomskoj i kulturnoj razini (Končevski, 2019: 10). Usprkos i danas važećoj povelji, ravnopravnost žena i otklanjanje diskriminacije u navedenim sferama života nisu u potpunosti postignuti (Končevski, 2019: 10).

3. POLOŽAJ ŽENA U DRUGOJ JUGOSLAVIJI

U ovom će se poglavlju proučavati položaj odnosno javni život žena i način na koji su bile

angažirane i uključene u politiku i ostala društvena događanja. Javnim životom žena smatra se politička i društvena djelatnost, zaposlenje, obrazovanje, socijalna i zdravstvena zaštita. Cilj je prikazati kako su država i državne organizacije utjecale na to da žene dobiju mjesto u društveno-političkom životu, te koje su bile osnovne značajke i problemi političke participacije, zapošljavanja, obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite žena u Drugoj Jugoslaviji. Posebna je pozornost pridana migraciji jugoslavenskih žena i problemima s kojima su se one susretale u inozemstvu (Končevski, 2019: 10, 11).

3.1. EMANCIPACIJA ŽENA

Kod proučavanja participacije žena u političkom i javnom životu važno je razdoblje Drugog svjetskog rata jer tada započinje emancipacija žena od okova patrijarhalne kulture (Končevski, 2019:11). Ta se politička participacija odvijala pod okriljem ženske partizanske organizacije koja se nazivala Antifašistička fronta žena ili skraćeno AFŽ (Končevski, 2019: 11). „Dok je za vrijeme Drugog svjetskog rata AFŽ nastala radi uključivanja žena u politiku i potpore partizanskoj borbi, početkom pedesetih bila je zadužena za provođenje socijalističke politike emancipacije žena, ciljajući na najzaostalija, ruralna područja“ (Pikija, 2022: 12). Iako su prava žena bila upisana u novi jugoslavenski Ustav, pripadnice AFŽ-a su se često suočavale s nerazmjerom koji je postojao između svakodnevnog života i Ustavnih odredba (Pikija, 2022: 12). „Politička emancipacija žena od strane AFŽ-a podrazumijevala je političku edukaciju žena i shvaćanje žena kao svjesnih i samostalnih političkih subjekata“ (Končevski, 2019:11). Naglašavala se nužnost obrazovanja žena u različitim područjima znanosti i kulturnog rada kao što je organiziranje tečajeva za osposobljavanje aktivistica te čitanje i surađivanje u ženskim listovima (Končevski, 2019: 11). Takva redefinicija položaja žena za koju su se zalagale pripadnice AFŽ-a omogućila je da neke žene zauzmu najviše položaje u državnom aparatu, međutim ključne su direktive dolazile odozgo (Pikija, 2022: 12). „Isto tako, često se zbog i dalje patrijarhalne strukture društva događalo iskorištavanje žena u kućnim, industrijskim i poljoprivrednim poslovima“ (Pikija, 2022:12). Treba istaknuti i područje koje gotovo uopće nije zahvatila emancipacija, a to je kućna domena. Ono spada u privatnu sferu u kojoj je patrijarhat duboko ukorijenjen i u današnje vrijeme (Pikija, 2022: 12).

3.2. PITANJE OPSTANKA AFŽ-a NAKON RATA

Već je spomenuto kako je Antifašistička fronta žena ili skraćeno AFŽ nastala za vrijeme

Drugog svjetskog rata, međutim nakon njega ona gubi svoju strast i ostaje djelovati kao organizacija pod okriljem KPJ odnosno Komunističke partije Jugoslavije (Končevski, 2019: 11). „S vremenom je AFŽ postala samo jednim sektorom Partijskog rada koji u mirnodopskom razdoblju nije zadovoljavao svoje prvotne funkcije, te je dobila konotaciju ekscentričnog, komičnog i neprilagođenog ženskog aktivizma“ (Končevski, 2019: 11, 12). Godine 1953., spomenuta se organizacija samoukinula uz obrazloženje da u Jugoslaviji ne treba postojati posebna organizacija koja tretira žene i ženska pitanja, već da je taj zadatak u rukama države (Končevski, 2019: 12). „Smatralo se da je briga za ravnopravnost žena integrirana u politiku socijalističke Jugoslavije i u principe komunističkog sistema“ (Končevski, 2019: 12). Pitanje ženske ravnopravnosti prestaje biti ženski problem i postaje društveni problem te time bilo kakva politička udruživanja žena postaju praktički nemoguća (Končevski, 2019: 12). Nestankom AFŽ-a nestalo je aktivno, od strane države poticano, okupljanje žena, te to mjesto zauzima *Savez ženskih društava*, koji je djelovao od 1959. do 1961. godine kada ga zamjenjuje *Konferencija za društvenu aktivnost žena* (Končevski, 2019: 12).

3.3. INTEGRIRANOST ŽENA U POLITIČKOM ŽIVOTU

Nakon ukidanja AFŽ-a, pitanje političke integracije žena preuzela je država. Ta se integracija trebala odvijati kroz različite državne i radničke institucije (Klauzer, Mihailović, Ostoić, 1971: 89). Istraživanje o *Položaju žena u obitelji i društvu* u Hrvatskoj, koje je 1969. proveo Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, pokazalo je da su zaposlene žene bile društveno integrirane u organe samoupravljanja i društveno-političke organizacije (Klauzer, Mihailović, Ostoić, 1971: 89). Međutim, rezultati istraživanja pokazuju kako žene nisu bile toliko zainteresirane za određenu političku participaciju, bilo u radnim organizacijama ili širim društvenim strukturama (Klauzer, Mihailović, Ostoić, 1971: 89). U najboljim slučajevima, žene su bile članice radničkog savjeta ili upravnog odbora unutar svoje radne organizacije (samo 16 % njih), dok su ostale sudjelovale u školskim odborima, predstavničkim tijelima te savjetu u zdravstvu (Klauzer, Mihailović, Ostoić, 1971: 89). Žene sa srednjom stručnom spremom su bile najzastupljenije u organima samoupravljanja i najambicioznije u političkom smislu (Đurkan, 2015: 30). Većina zaposlenih žena, kao i muškaraca, bila je članica Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije (SSRNJ), s gotovo 75 % zaposlenih žena učlanjenih u ovu društveno-političku organizaciju (Klauzer, Mihailović, Ostoić, 1971: 90). Nadalje, žene su često bile članice Crvenog križa (gotovo 50 %

anketiranih zaposlenih žena) i Saveza Sindikata (oko 43 % žena) (Klauzer, Mihailović, Ostoić, 1971: 90). U SKJ bilo je učlanjeno manje od 25 % anketiranih žena, a 13 % njih nije bilo članica nijedne organizacije (Klauzer, Mihailović, Ostoić, 1971: 90). Dakle, vidljivo je kako je politika u Drugoj Jugoslaviji bila tradicionalno muški posao i kako se malo žena uopće odlučivalo učlaniti, a kamoli aktivno sudjelovati u nekom od organa upravljanja (Đurkan, 2015: 30). „Veoma je malen broj žena bio zastupljen u delegatskom sistemu, sindikatima i KPJ/SKJ, unatoč različitim kampanjama koje su se provodile kako bi se povećale kvote žena i drugih društveno inferiornih kategorija u političkom sistemu“ (Končevski, 2019: 13). Kako bi se pokazalo koliko žena sudjeluje u politici, analizirao se postotak žena na Kongresima KPJ/SKJ. „Godine 1948., tek je 19,9 % žena bilo učlanjeno u partiju, da bi na Petom kongresu sudjelovalo tek 9,7 % žena. Na Šestom kongresu Komunističke partije Jugoslavije, održanom u Zagrebu 1952. godine, zabilježeno je samo šest žena u Centralnom komitetu. Na Sedmom Kongresu 1958. godine, koji se odražavao u jeku ekonomskog procvata zemlje zahvaljujući uvođenju politike samoupravljanja, problem ženskog sudjelovanja u političkom životu i u Partiji postao je goruća tema. Od tada raste, iako ne zamjetno, broj žena u politici“ (Končevski, 2019: 13). Godine 1960. samo je 16 % žena bilo učlanjeno u partiju, a na Jedanaestom Kongresu Saveza komunista, 1978. godine, sudjelovanje žena u politici povećalo se na 23,3 % (Končevski, 2019: 13). Na istom Kongresu Josip Broz Tito problem rodne nejednakosti proglašava klasnim pitanjem, dok ostali delegati prepoznaju problem u primitivizmu i zaostalim religijskim praksama (Končevski, 2019: 13). Može se zaključiti kako je uzrok tako malom sudjelovanju žena u politici njihova nezainteresiranost, ali i tradicionalno, stereotipno razmišljanje koje ih je ograničavalo.

3.4. ZAPOSLENOST ŽENA

Orijentacija na industrijalizaciju zemlje još od završetka rata se nalazi u središtu pažnje svih društvenih faktora (Tomšič, 1981: 89). Brzi razvoj industrije potaknuo je mnoge socijalne promjene (rast životnog standarda i napuštanje tradicionalnih životnih navika) (Tomšič, 1981: 89). Industrijalizacija je otvorila mogućnosti zapošljavanja mlade generacije, a među zaposlenima je bilo sve više žena te je brzo rastao i broj zaposlenih udanih žena i majki (Tomšič, 1981: 89). Također je došlo i do sve veće migracije stanovništva iz sela u gradove, pa je tako popis stanovništva 1971. godine pokazao da se u poslijeratnom periodu iz mjesta rođenja preselilo 40 % cjelokupnog stanovništva (Tomšič, 1981: 89). Dakle, migraciju selo—grad i promjene u ekonomskoj strukturi stanovništva pratio je proces širenja gradova, proces

urbanizacije te nastajanje novih industrijskih centara (Tomšič, 1981: 89). Upravo su navedeni procesi imali značajnu ulogu za promjenu položaja žena jer su se one zbog zapošljavanja u nepoljoprivrednim djelatnostima našle u potpuno novim uvjetima (Tomšič, 1981: 90). „Budući da su se tu zapošljavali pretežno mlađi ljudi, oni su se brže oslobađali tradicionalizma. Moglo se zapaziti da su se žene »dospeljenice« sa sela, gdje su radile ne samo kućne poslove već su bile angažirane i u poljoprivredi, uključivale u industriju čak i brže od gradskih žena »starosjedioca« (Tomšič, 1981: 90). Dospeljenici — i muškarci i žene — imali su jasnu orijentaciju da žena treba raditi kako bi doprinosila budžetu porodice, koja u gradu ima i veće potrebe (Tomšič, 1981: 90). „Nasuprot tome, kod »starosjedioca« nešto duže ostaje ukorijenjeno shvaćanje o tradicionalnoj ulozi žene kao domaćice i majke“ (Tomšič, 1981: 90).

Kapitalistički industrijski razvoj samo je donekle suzbio tradicionalizam u pogledu mjesta i uloge žene u obitelji i društvu jer je on ostvaren prvenstveno kada su u pitanju mlade, neudane žene (Tomšič, 1981: 90). Naime, preopterećenost obavezama i nedovoljna briga o zaposlenoj majci i njenom djetetu utječe na povlačenje žene u kuću nakon njene udaje ili rođenja prvog djeteta (Tomšič, 1981: 90). Kako autor Tomšič (1981) ističe „Industrijalizacija Jugoslavije vršila se u jeku socijalističke izgradnje i doprinosila borbi za novi položaj žene u društvu, porodici i domaćinstvu“. Isto tako se navodi kako je odlazak žena na rad izvan kuće poticao mijenjanje individualnog obiteljskog domaćinstva. Veća zaposlenost povećava opću produktivnost stanovništva, kako tvrdi Tomšič (1981), a veća zaposlenost po jednom domaćinstvu povećava kupovnu moć stanovništva. Dakle, ubrzani ekonomski i socijalni razvoj, u kojem veliki udio ima rad žena, stvara povoljnije materijalne mogućnosti za zadovoljavanje zdravstvenih, obrazovnih, kulturnih i socijalnih potreba što je zasigurno još jedan od razloga uključivanja sve više žena u radno aktivno stanovništvo (Tomšič, 1981: 90). „Značaju zapošljavanja žene za njenu ekonomsku samostalnost u sistemu socijalističkog samoupravljanja pridružuju se nova prava. Status radnika u udruženom radu sa sredstvima u društvenom vlasništvu jest status samoupravljača koji ima neotuđivo pravo da odlučuje o proizvodnji, o raspodjeli dohotka, o cjelokupnoj društvenoj reprodukciji“ (Tomšič, 1981: 91). U poslijeratnom razdoblju broj zaposlenih žena povećao se za približno devet puta, što nije iznenadilo s obzirom na to da je društvu bila potrebna obnova i stvaranje novih kulturnih vrijednosti (Tomšič, 1981: 91). Tako je u periodu od 1954. do 1974. godine, prosječna godišnja stopa rasta zapošljavanja žena iznosila 6 %, dok je stopa ukupnog zapošljavanja bila 4,5 %, a stopa zapošljavanja muškaraca 3,8 % (Tomšič, 1981: 91, 92). Postotak žena u ukupnom broju zaposlenih razlikuje se po republikama i autonomnim pokrajinama i kreće se

od 44 % u Sloveniji do 20 % na Kosovu. Te su razlike posljedica prije svega razlika u nivou ekonomske razvijenosti, u strukturi privrede, stupnju obrazovanosti žena, kao i neujednačenim demografskim kretanjima (Tomšič, 1981: 92). Brže zapošljavanje žena u manje razvijenim krajevima pridonijelo je razvoju tih područja i pomoglo u suzbijanju patrijarhalnosti i tradicionalizma ne samo u bračnim i obiteljskim odnosima već i u društvenim odnosima uopće (Tomšič, 1981: 91, 92).

Međutim, bez obzira na objektivne mogućnosti za zapošljavanje, autor Tomšič (1981) tvrdi da je kod žena snažno izražena želja da se zaposle. Jedan od razloga je što počinju sve manje povezivati svoj položaj i ugled u društvu s ulogom domaćice ili položajem svoga muža u društvu. Naime, zaposlenost im ne pruža samo ekonomsku samostalnost; ona za nju sve više znači ostvarivanje težnje i potrebe da se kao ličnost potvrdi u radu i da razvije svoju kreativnost (Tomšič, 1981: 92). Istraživanja provedena među ženama pokazuju da njihova želja za zaposlenjem ima mnogo dublje motive nego što su motivi materijalne prirode (Tomšič, 1981: 92). „Zaposlene žene su u visokom postotku, od 60 do 93, odgovorile da ne bi napustile posao čak ni ako bi se prihodi domaćinstva povećali za onoliko koliko one zarađuju. Zbog takve motiviranosti žena, kao i zbog toga što u zemlji postoji još znatan broj onih koje nisu zaposlene, prijavljuje se sve veći broj žena koje traže zaposlenje“ (Tomšič, 1981: 92). U periodu od 1970. do 1974. u ukupnom broju onih koji su tada zaposleni 49,4 % se odnosilo na žene (Tomšič, 1981: 92).

Godine 1978., otprilike 71 % žena bilo je zaposleno u gospodarskom sektoru, dok je 29 % radilo u izvangospodarskim djelatnostima. Istovremeno, 89 % muškaraca radilo je u gospodarskom sektoru, a samo 11 % u izvangospodarskim djelatnostima (Tomšič, 1981: 92). U izvangospodarskim djelatnostima, osobito se ističu razlike u sociokulturnim i društvenim sektorima te u državnim organima i službama, gdje su žene znatno zastupljenije (Končevski, 2019: 16). I u gospodarskim djelatnostima su prisutne one „ženske“ djelatnosti (tekstilna duhanska, prehrambena te industrija kože). Osim toga su značajne i djelatnosti u trgovini, ugostiteljstvu i turizmu (Đurkan, 2015: 26). Žene se zapošljavaju i u novim industrijama tog vremena, elektrotehničkoj i kemijskoj industriji (Tomšič, 1981: 93).

Država je Ustavom i zakonima zaista obećavala jednaku dostupnost svih radnih mjesta i jednakog osobnog dohotka za rad, ali u praksi to nije uvijek bila stvarnost. Jedno od objašnjenja uzima se u upitnoj kvalifikacijskoj strukturi žena (Tomšič, 1981: 95, 97). Većinom su radile u zanimanjima koja nisu zahtijevala veću kvalifikaciju ili više školsko

obrazovanje (Đurkan, 2015: 26). Končevski (2019) ističe kako muškarci koji imaju stručnu kvalifikaciju, za odradu istog posla kao i nekvalificirana žena, dobivaju veća primanja. Također, žene nerijetko zauzimaju slabije plaćene položaje, a i rade u onim gospodarskim sektorima gdje su primanja manja. Teškoće u zapošljavanju pogađaju i mlade, kvalificirane žene koje često nisu adekvatno profesionalno pripremljene za potrebe društva i gospodarstva (Tomšič, 1981: 96). Na primjer, 1974. godine vidljivo je da je među nezaposlenim ženama velik broj onih sa srednjom stručnom spremom iz zanatskih struka (posebice u obradi tekstila), kao i ekonomista, pedagoga i upravno-birotehnički radnika (Tomšič, 1981: 96).

Koliko god da je bila zajamčena pravna, ustavna i zakonska ravnopravnost među spolovima, žene su rijetko bile na rukovodećim pozicijama. Ekonomska emancipacija postavila je radnice u nerazmjernu poziciju, unatoč proklamiranim ustavnim, zakonskim i pravnim normama (Đurkan, 2015: 28). Dakle, stvarnost u odnosu na teoriju bila je drukčija. Ženama nije bilo lako pronaći posao kao i muškarcima, prihvaćale su niže plaće, sporije su napredovale ili uopće nisu napredovale, imale su lošije uvjete rada i općenito su se nalazile u nepovoljnijem položaju na radnom mjestu u odnosu na muškarce (Đurkan, 2015: 29).

Kod autora Tomšiča (1981) već je spomenuto kako su istraživanja provedena među ženama pokazala da njihova želja za zaposlenjem i nije toliko materijalne prirode, što detaljnije spominje i autorica Končevski (2019) u istraživanju o *Položaju žene u porodici i društvu Hrvatske* iz 1969. godine. Prema spomenutom istraživanju, oko 33,3 % zaposlenih i 25 % nezaposlenih žena smatra rad izvan doma potrebnim dok 40 % zaposlenih i 20 % nezaposlenih smatraju rad izvan doma potrebnim onda kada to zahtijevaju materijalne prilike. Kao razlozi zašto žene rade izvan domaćinstva navedeni su gospodarski, socijalni i psihološki faktori te ženina motivacija i prioritet razloga za zapošljavanje. Istraživanje je također pokazalo da žene nižeg obrazovanja za rad izvan kuće motivira poboljšanje materijalnog stanja obitelji i ekonomska samostalnost, dok žene s višim obrazovanjem motivira položaj u društvu, želja za radom izvan kuće i ekonomska samostalnost. Nezaposlene žene kao najčešći razlog nezaposlenosti navodile su privremen boravak kod kuće radi podizanja i odgoja djece te privremenu nezaposlenost i traženje posla. Neke žene navele su kako ne trebaju raditi zbog dobre materijalne zbrinutosti, dok neke navode problem niske kvalifikacije.

3.5. UVJETI RADA I POTEŠKOĆE

Može se reći da je zapošljavanje žena predstavljalo osnovu za ravnopravnost spolova u Drugoj Jugoslaviji (Končevski, 2019: 18). Oko 60 % njih je bilo zaposleno kao zemljoradnice, pri čemu nisu bile vlasnice zemlje koju su obrađivale, već su radile za svoje supruge (Dujmović, 2016: 36). Po tradiciji, obično je muškarac bio gospodar na seljačkom gospodarstvu, a njegovu ulogu žena preuzima samo u slučaju kada obitelj nema odraslog muškarca koji bi mogao obavljati tu ulogu (Končevski, 2019: 18). Žene, često nepismene, prezaposlene, preumorne i u lošem zdravstvenom stanju nisu bile u mogućnosti migrirati u gradove, pa su ostajale na selu i nastavljale održavati gospodarstvo (Končevski, 2019: 18). Kako autorica Končevski (2019) ističe, radnim odnosom je njihov položaj s jedne strane postao još opterećeniji jer su morale raditi na dvije fronte, i u domu i van njega.

U razdoblju do sredine šezdesetih godina, kada su u poljoprivredi radile intenzivnije od muškaraca, bile su izložene teškim uvjetima rada (Dujmović, 2016: 37). U individualnim domaćinstvima teški poslovi često su pripadali ženama koje su obrađivale zemlju i bavile se uzgojem stoke jednako kao muškarac, ili čak i više nego muškarac (Dujmović, 2016: 37). Isto tako, kada su se individualna domaćinstva udruživala, muškarci su bili ti koji su potpisivali ugovore i dobivali novac, bez obzira na to što je žena obavljala više od 50 % rada na gospodarstvu (Dujmović, 2016: 37). Procjenjuje se da je 1965. godine u Drugoj Jugoslaviji u stalnom radnom odnosu u poljoprivredi bilo oko 40.000 žena (Končevski, 2019: 18).

Poteškoće zapošljavanja na lošijim radnim mjestima mogu se pripisati niskoj kvalificiranosti ženske radne snage, stavovima samih radnica i njihovih obitelji prema ženskom radu i aktivizmu, opterećenju žena prekovremenim radom, lošim radnim uvjetima, slabijem obrazovanju zbog tradicionalnih i kulturoloških stavova o školovanju žena (Končevski, 2019: 19). Također je prisutan i već spomenut trend da na višim pozicijama rukovodeće osobe radije biraju muškarce, čak i kad postoji kvalificirana ženska radna snaga (Končevski, 2019: 19). S manjom pozicijom dolazi i niža plaća, pa se može pretpostaviti da su žene zarađivale manje od muškaraca, a to je problem koji je prisutan još i danas (Končevski, 2019: 19).

Istraživanje provedeno 1967. među radnicima tvornica u Hrvatskoj pokazalo je da su i muškarci i žene smatrali kako su niže plaće i premještanje na lošije plaćene pozicije rezultat odsutnosti s posla zbog obiteljskih obaveza. Na primjer, trudnice su često radile na lakšim i slabije plaćenim pozicijama prije porođaja, a kad su rodile vratile bi se na iste pozicije umjesto da se vrate na svoje prethodne, zahtjevnije i bolje plaćene poslove (Dujmović, 2016:

42).

Prema statističkim podacima, žene su u Drugoj Jugoslaviji bile posljednje koje su dobivale posao i prve koje su ga gubile, a samim time su 1965. i 1971. godine činile gotovo 50 % nezaposlenih (Dujmović, 2016: 42).

3.6. AMBIVALENTNO NASLJEĐE SOCIJALISTIČKIH RADNICA: SLUČAJ TVORNICE JUGOPLASTIKA

Ovo poglavlje referira se na rad pod nazivom *The ambivalence of socialist working women's heritage: a case study of the Jugoplastika factory* Marine Blagaić i Renate Jambrešić Kirin. One su pisale o radnicama splitske tvornice Jugoplastika, njihovim životima i stavovima o vlastitom položaju i radu za vrijeme jugoslavenskog socijalizma (2013). Dakle, radi se o tvornici koja je zapravo proizvodila sve, od školskih torbi, igračaka i obuće, do dijelova za automobile, te je bila simbol modernizacije socijalističkog društva. Žene su bile posebno važne jer su činile dvije trećine radne snage u tvornici. Redovne plaće i mogućnost uzimanja kredita pružile su im osjećaj emancipacije i osobnog osnaženja. Na temelju intervjua s bivšim radnicama, prikupljene su priče o njihovim radnim iskustvima i promjenama koje su doživjele od početka rada u tvornici. Radni uvjeti bili su teški i često zastarjeli, ali žene su ipak bile zadovoljne jer im je rad donosio financijsku stabilnost. Radile su u tri smjene, često i vikendima, što je otežavalo balansiranje između posla i obitelji. Plaće su im bile niže od muških iako su često radile i najteže poslove (nošenje teških tereta i sl.). Rad im je pružao veće mogućnosti za obrazovanje i rad izvan obiteljskog kruga, u usporedbi s tradicionalnim načinima života na otoku koji su uključivali poljoprivredu, ribarstvo itd. Kako tvrde, današnje zaposlenje uglavnom vezano uz turizam ne donosi im isti osjećaj ponosa i osnaženja kao rad u industriji.

Iako je socijalistički pravni okvir donekle omogućio ekonomsku i socio-pravnu jednakost žena, njihov je položaj s druge strane stavio u podređeni. Naime, žene su živjele u „dva svijeta“: ujutro na poslu, a navečer u privatnom obiteljskom svijetu. Takvim načinom rada bile su preopterećene, stoga unatoč napretku postignutom u emancipaciji žena socijalistički model često je ograničavao stvarnu ravnopravnost spolova. Osim toga, dolaskom tržišnog socijalizma i jačanjem potrošačke kulture, žena je postala i ciljna skupina za reklamiranje i prodaju proizvoda. Potrošačka kultura nudila je ženama novi prostor za izražavanje identiteta, ali je isto tako stvarala nove pritiske i očekivanja te je njihov položaj postao još složeniji. Morale su usvojiti nova pravila ponašanja i odijevanja kako bi se uklopile u novi ideal

ženstvenosti. Može se zaključiti kako je socijalistički sustav otvorio vrata za emancipaciju žena i istovremeno ih stavljao pod nove pritiske i očekivanja, otežavajući postizanje stvarne ravnopravnosti spolova, a pogotovo za vrijeme prodiranja konzumerizma i zapadne kulture koja je nametnula neke nove standarde i pravila i time njihov položaj učinila još više kompleksnim.

4. MIGRACIJE ŽENA

Iznimno važna tema koja također ukazuje na društvene probleme i položaj žena jesu migracije. Odlazak žena u inozemstvo dio je općeg demografskog procesa migracija, stoga nije sam po sebi specifičan i izdvojen fenomen (Končevski, 2019: 21). To područje također je slabo istraženo, najvjerojatnije zato što su se žene tada smatrale prvenstveno pratiteljicama muškaraca u migraciji, a njihov rad tumačen je samo kao dodatni prihod dok je prioritet pridan obitelji i domaćinstvu (Končevski, 2019: 21). Gotovo su sva istraživanja usmjerena na muškarce, koji su u prvoj fazi poslijeratnih radnih migracija bili najbrojniji dio migrantske populacije Jugoslavije (Končevski, 2019: 21). „Udio žena u migraciji objašnjavao se bijegom od represije i time da su za migraciju predodređene žene koje su i same u neku ruku diskriminirane od okoline, bilo zato što su rastavljene ili su udovice ili su samostalne majke“ (Končevski, 2019: 21). Velik dio žena u migraciji dolazile su iz ruralnih sredina u kojima nisu imale drugih izbora pa su se odlučile za odlazak na privremeni rad u inozemstvo (Končevski, 2019: 21, 22). Također, migrantice su većinom dolazile iz siromašnijih slojeva društva, što već u samom početku uvjetuje niz poteškoća (Končevski, 2019: 22). Odlazak u inozemstvo im je bio prilika da dođu u kontakt s drugom kulturom, da se emancipiraju i da steknu ekonomsku nezavisnost te ravnopravniji položaj u obitelji i društvu (Končevski, 2019: 22). „Cijena za te privilegije demokratske civilizacije jesu teški fizički rad u nepovoljnim uvjetima, gubitak zdravlja, razdvojenost od obitelji, slabe plaće kao i neodgovarajući uvjeti rada i stanovanja“ (Končevski, 2019: 22). Ono što je potpomoglo samoj migraciji jest sigurno intenzivna poslijeratna urbanizacija i industrijalizacija koja dovodi do privredne reforme 1964. godine (Končevski, 2019: 23). „Za migraciju žena kao faktori utjecaja mogu se navesti velike demografske rezerve ženskog radnoaktivnog stanovništva, naročito u dobnim skupinama od 15-19 i 20-25 godina. Upravo su žene tih dobnih skupina migrirale u inozemstvo pa su Jugoslavenke bile među najmlađim migranticama. Prema popisu stanovništva iz 1971. godine ustanovljeno je da je 16 % jugoslavenskih žena migriralo na rad u inozemstvo u dobi do 20 godina, a 62,3 % žena bilo je mlađe od 30 godina. Zabilježeno je

da 70 % žena koje su otišle u inozemstvo ranije nije bilo zaposleno, a njih je 55,5 % bilo je zaposleno u poljoprivredi. Dakle, u inozemstvu su mnoge žene našle svoj prvi posao, a dužina boravka nerijetko je predstavljala i njihov ukupni radni staž“ (Končevski, 2019: 23).

Migracije su sa sobom donosile promjene u kulturi i redefiniciji tradicionalnih stavova kod migranata. Unijele su velike promjene u obitelj, promijenile su odnose između supružnika te roditelja i djece, također su utjecale na broj djece, na uloge u obitelj, ravnopravnost i stabilnost braka. Što se uloge obitelji tiče, od najvažnijeg je značaja zapošljavanje žene (Končevski, 2019: 24). Migrantice više nisu financijski ovisne o drugima, a odlaskom na posao prestaju biti isključivo usmjerene na kućanske poslove i brigu o djeci. Ipak, tradicionalni stavovi teško se mijenjaju, pa su ženske obveze sada veće nego prije jer rade i izvan kuće i unutar nje. S druge strane, žena stupa u izravni kontakt s okolinom u kojoj živi, što joj omogućava usvajanje novih vrijednosti. Isto tako, muškarac je izložen tim utjecajima, što s vremenom dovodi do promjena u shvaćanju partnerskih odnosa, posebno u prestrukturiranju tradicionalne podjele na muške i ženske poslove (Končevski, 2019 :24). Dolazi i do promjene stava prema roditeljstvu, pa tako migrantice imaju nešto manji broj djece nego što je to slučaj u tradicionalnim obiteljima u Drugoj Jugoslaviji (Končevski, 2019: 24).

Najčešći problemi koje su jugoslavenske žene u inozemstvu imale jesu oni klasični vezani uz zdravlje te odnose sa suprugom i djecom (Končevski, 2019: 24). Posebno istaknuti problemi jesu alkoholizam, koji je bio česta pojava kod migranata (u prvom redu muškaraca) iz Druge Jugoslavije te obiteljsko nasilje nad ženama (Končevski, 2019: 24). Što se tiče migrantica, može se reći da su trpjele dvostruku diskriminaciju – kao žene i kao migrantice. Životna dob od posebnog je značaja za pojavu bolesti, invalidnost i smrtnost. Postotak oboljelih raste sa životnom dobi, a uz to je povezana i varijabla dužine boravka u inozemstvu (Končevski, 2019: 24). Ono što je još utjecalo na njihovo zdravstveno stanje jesu društveni faktori (radna okolina, uvjeti stanovanja, prehrana, društveni odnosi i interakcija s lokalnim stanovništvom) (Končevski, 2019: 24). Autorica Končevski (2019) ističe kako su migranticama nuđeni manje privlačni poslovi koji sa sobom nose velika fizička i psihička opterećenja, prekovremeni rad, rad u smjenama i gotovo nikakvu mogućnost za napredak tako da su mnoge bolesti žena bile psihosomatska reakcija na stresogene faktore i uvjete života i rada. Najčešći simptomi jesu glavobolja, želučane smetnje, neuroze, kardio-vaskularne smetnje, bolesti očiju, kože, dišnih i probavnih organa. Među najznačajnije objektivne, društvene probleme migrantice su isticale

uklapanje u društvo, neravnopravnost na radnom mjestu i nesiguran položaj u zaposlenju (Končevski, 2019: 25). Dok su kao subjektivne poteškoće mnoge žene istaknule osamljenost, pritisak društva i preopterećenost (Končevski, 2019: 25).

5. OBRAZOVANJE, ZDRAVSTVENA ZAŠTITA I SOCIJALNA PRAVA ŽENA

Govoreći o javnom životu žena, važno je osvrnuti se na njihovo obrazovanje, zdravstvo i socijalna prava (Dujmović, 2016: 45). Po pitanju obrazovanja u Drugoj Jugoslaviji je postignut veliki uspjeh. Proces opismenjavanja započeo je još za vrijeme Drugog svjetskog rata kada je 40 % cjelokupnog stanovništva Jugoslavije bilo nepismeno, dok je među ženama taj postotak iznosio 56 % (Tomšič, 1981: 113). Proces se odvijao otvaranjem škola, kao i drugim obrazovnim i kulturnim ustanovama čime se proširila izdavačka djelatnost i novinska štampa, a radio i televizija tijekom vremena postali su prisutni u gotovo svim domaćinstvima (Tomšič, 1981: 113). Za obrazovanje žena posebno je bilo važno uvođenje obaveznog osnovnoškolskog, osmogodišnjeg školovanja po principu zajedničkog obrazovanja dječaka i djevojčica u mješovitim razredima (Tomšič, 1981: 113, 114).

Kao i obično, promjene i napredci u obrazovanju odvijali su se sporije u ruralnim područjima nego u urbanim sredinama. U seoskim školama djevojčice su mogle završiti samo četvrti razred osnovne škole, što je rezultiralo nižom kvalifikacijom prilikom zapošljavanja (Dujmović, 2016: 45). Osim toga, obrazovanje djevojčica također nije bilo uvijek moguće zbog još uvijek negativnih predrasuda stanovništva o njihovu školovanju (Tomšič, 1981: 114). One su rjeđe od dječaka nastavljale školovanje u višim razredima osnovnih škola, pa je državna vlast putem reforme školstva nastojala osigurati da sve djevojčice završe osnovnu školu kako bi imale jednake mogućnosti za daljnje obrazovanje i zapošljavanje (Tomšič, 1981: 114). To je dovelo do povećanja broja djevojčica u srednjim školama od 1946. do 1976. godine za deset puta, tako da su učenice bile zastupljene u ukupnom broju učenika s oko 46 % (Tomšič, 1981: 114). Broj se povećao i na fakultetima te drugim visokim školama i učilištima. Smatra se da su u periodu od 1946. do 1977. godine žene činile 41 % svih studenata (Tomšič, 1981: 114). One su najčešće bile usmjerene na ekonomiju, medicinu, egzaktne i primijenjene znanosti (kemija, elektrotehnika i farmacija) kao i na znanosti proučavane na Filozofskim fakultetima širom zemlje te pravo i političke znanosti (Tomšič, 1981: 116, 117).

„Ipak, još se je više žena moglo školovati da nisu bile prezaposlene u domu i na radnom

mjestu, te da je dječja skrb i društvena ishrana bila organiziranija“ (Končevski, 2019:26).

Masovni mediji i komunikacije bili su također značajan faktor u obrazovanju odraslih. Mnogi časopisi imali su specijalizirane rubrike posvećene obrazovanju. Žene su preko njih mogle naučiti kako pripremiti hranu i zimmicu, kako šivati i plesti te o raznim drugim aktivnostima (Končevski, 2019: 26, 27). Od sredine sedamdesetih televiziju i/ili radio posjedovala je gotovo svaka obitelj, a obrazovni program samim time onda dolazio do svih pojedinaca, pa čak i onih koji nisu bili uključeni u neposredni obrazovni program (Končevski, 2019: 27). Još jedan pokazatelj društvenog napretka i položaja žena bila je socijalna briga o ženama. Jedna od prvih socijalnih mjera nakon Drugog svjetskog rata bila je uvođenje sistema jedinstvenog socijalnog osiguranja (Tomšič, 1981: 125). Nakon 1959. godine, svi građani Druge Jugoslavije, bez obzira na radno mjesto i profesiju, bili su zdravstveno osigurani (Tomšič, 1981: 125). Ovo je obuhvaćalo besplatno liječenje u svim zdravstvenim ustanovama, lijekove, naknadu za vrijeme bolovanja i druga osobna primanja (Tomšič, 1981: 125).

6. POLOŽAJ ŽENE U BRAKU I OBITELJI

„Ustavnopravni poredak socijalizma zasnivao se na potpunoj ravnopravnosti supružnika u braku i obitelji“ (Končevski, 2019: 28). U Drugoj Jugoslaviji uvedeni su zakoni o slobodnom odlučivanju o rađanju djece i slobodi odlučivanja o ostanku u bračnoj zajednici, čime jača kulturni položaj i društvena uloga žena (Končevski, 2019: 28). „Zapošljavanjem žena izvan doma jača i njihova ekonomska nezavisnost od bračnih i obiteljskih odnosa. Ukratko rečeno, dolazi do preobrazbe bračnih i obiteljskih odnosa iz patrijarhalnih i tradicionalnih ka modernim i revolucionarnim u skladu sa socijalističkom parolom jedinstva cijelog radnog naroda“ (Končevski, 2019: 29).

Međutim, s liberalizacijom stavova o obitelji i ukidanjem tradicionalnih kulturoloških normi, pojavile su se razlike u mišljenjima o tome kako i u kojoj mjeri društvo treba zakonski intervenirati u bračne odnose (Tomšič, 1981: 128). Jedni su smatrali da društvo, odnosno država, treba zaštititi instituciju braka pooštavanjem mjera prema bračnim partnerima zbog neispunjavanja bračnih dužnosti i postrožavanjem uvjeta za razvod. Drugi su vjerovali da zakonodavstvo treba dodatno liberalizirati jer je brak, u konačnici, zajednica temeljena na dobrovoljnosti i ravnopravnosti oba partnera (Tomšič, 1981: 128). Osnova oba stava jest briga za djecu, a ono u čemu su se razlikovali bio je pogled na ulogu žene i majke unutar obitelji.

Mnogi su smatrali da se obitelj zbog zapošljavanja žena nalazi u krizi i od žena su tražili da se zadrže u tradicionalnoj ulozi majke i supruge (Tomšič, 1981: 129). Također, zalagalo se za to da partneri u izvanbračnim zajednicama uživaju ista prava kao i oni u formalno sklopljenim brakovima. Sukob mišljenja razriješen je Ustavom SFRJ iz 1974. godine, koji je dao prednost drugom stajalištu. Ustavom je brak definiran kao temelj obitelji pod zaštitom države (Tomšič, 1981: 130).

Istraživanjem Instituta za društvena istraživanja iz 1969. godine nastojalo se ispitati kakav je položaj žena u braku i obitelji u Drugoj Jugoslaviji (Klauzer, Mihailović, Ostoić, 1971: 115). Postavljena su istraživačka pitanja s ciljem utvrđivanja položaja zaposlenih u odnosu na nezaposlene žene u odgoju djece, hijerarhijskog položaja članova obitelji te suradnje među članovima obitelji (Klauzer, Mihailović, Ostoić, 1971: 115). Istraživanje je pokazalo da i zaposlene i nezaposlene žene smatraju zakonski brak ključnim pokazateljem idealne obitelji (Klauzer, Mihailović, Ostoić, 1971: 304). U namjeri da se istraži tko je nositelj odgoja u obitelji, prikupljeni su sljedeći podaci: u više od 50 % obitelji gdje je žena zaposlena, oba bračna partnera aktivno sudjeluju u odgoju i poslovima oko djece, dok u preostalim obiteljima pretežito odgovornost za te zadatke preuzima žena (Klauzer, Mihailović, Ostoić, 1971: 305).

Kod svakodnevnih, manje važnih odluka, žene su se u gotovo 80 % slučajeva izjasnile da odluke donose samostalno. Kada je riječ o suradnji u obitelji, utvrđeno je da u oko 80 % obitelji poslove neophodne za održavanje obiteljske zajednice obavlja žena ili majka. U 90 % obitelji gdje žene ne rade, one preuzimaju sve kućanske poslove (Klauzer, Mihailović, Ostoić, 1971: 305). Suradnja među članovima obitelji prisutna je u oko 60 % slučajeva, dok u 20 % obitelji postoji određena podjela poslova između supružnika i njihove djece (Klauzer, Mihailović, Ostoić, 1971: 305, 306). Kako tvrde Klauzer, Mihailović i Ostoić (1971), istraživanje također pokazuje da je većina žena bila zadovoljna svojim položajem u obitelji, iako je to uključivalo veliki napor zbog zaposlenosti unutar i izvan obitelji.

6.1. ULOGA ŽENE U KUĆANSTVU I RADNOJ SFERI: STATISTIČKI PREGLED

Prema anketi Saveznog zavoda za statistiku 1959. godine, koje spominje autorica Končevski (2019) većinu težih poslova u kućanstvu obavlja žena (pranje suđa, nošenje ogrjeva), a preko 60 % žena radnica same vikendom obavljaju većinu kućanskih poslova. Unatoč podređenom položaju, 42 % žena izjavilo je da im odgovara tradicionalno-konzervativna ideologija, dok je

52 % žena sklonije naprednijoj obiteljskoj ideologiji. Oko 91 % žena zadovoljno je svojim zaposlenjem i želi ga zadržati, dok se 70 % nezaposlenih žena želi zaposliti. Međutim, čak 50 % muškaraca protivi se zaposlenju žena. Kako Končevski (2019) navodi, anketa koju su ispunjavali uglavnom studenti, pokazala je pomak u tradicionalnim stavovima prema partnerskim odnosima. Naime, podržavaju slobodne odnose u braku i obitelji te ne vide nacionalnost, vjeru i stupanj obrazovanja kao prepreke kvalitetnom partnerskom suživotu. Podaci iz 1966. godine pokazuju da ustanove za dnevni boravak djece, jaslice i vrtići, mogu zadovoljiti samo 5,4 % potreba, što znači da više od 30 % zaposlenih roditelja nije imalo gdje zbrinuti svoju djecu. Te okolnosti otežavale su zaposlenim majkama rad, zbog čega su bile ovisne o pomoći supruga i obitelji, koja je često izostajala. Zbog toga žene nisu imale vremena za vlastiti napredak i dodatno školovanje, što je bilo nužno za prelazak na bolje radne pozicije.

6.2. DOPRINOS UDRUGA I ORGANIZACIJA ŽENSKIM PRAVIMA

Od udruga i organizacija koje su djelovale u korist žena treba istaknuti sekciju Sociološkog društva Hrvatske, pod nazivom *Žena i društvo* koja je djelovala kroz javne tribine na kojima se raspravljalo o najrazličitijim pitanjima i problemima žena u Drugoj Jugoslaviji (Končevski, 2019: 33). Također treba istaknuti već spomenuti AFŽ kao jednu od ključnih organizacija koja je nastojala stvoriti bolje prilike i uvjete za život žene radnice u Drugoj Jugoslaviji (Končevski, 2019: 33). Zapravo, jedan od glavnih ciljeva AFŽ-a bio je poticanje žena na samostalan rad i na neovisnost (Končevski, 2019: 33).

Nadalje, Žarana Papić, srpska sociologinja i antropologinja je u svojim teorijskim radovima detaljno istraživala antropološko-socijalni položaj žene u jugoslavenskom društvu te se u njenom radu spominju važni feministički skupovi iz 70-ih i 80-ih godina koji su stvorili teorijsku podlogu za daljnje razvijanje feminističke teorije i tradicije na području Jugoslavije (Borovac, 2015: 16). „Kao primjeri se navode:

- a.) Konferencija Sociološkog društva Hrvatske, 1976. godine u Portorožu; jedna od prvih konferencija koja je promovirala suvremene feminističke teorije.
- b.) Prvi kurs ženskih studija je održan u Dubrovniku 1976. godine i nastavio se redovito održavati svake godine, s tematikom ženskih, rodni i spolnih pitanja.
- c.) „Žensko pitanje: nov pristup“, feministička međunarodna konferencija koja je organizirana od strane Studentskog kulturnog centra u Beogradu 1978.
- d.) *Žena i društvo*; prva hrvatska feministička grupa osnovana 1979. u Zagrebu“

(Borovac, 2015: 16).

Autorica Borovac (2015) ističe kako je feminizam u Jugoslaviji bio relativno dobro zastupljen i analiziran od strane aktivnih feministica te kako je bila prisutna suradnja s ostalim feministicama s područja Europe i SAD-a, što ukazuje na veoma dobru politiku i analitičku tradiciju feministica. Autorica Papić (2013) također spominje kako se uz sve zamjerke vezane uz ideologije i politike bivše Jugoslavije, može reći da je ona ipak bila otvorena zemlja. Kao prilog tome ide činjenica da su prije 1989. u Jugoslaviji postojale feministice, iako nije postojao feministički pokret (Borovac, 2015: 17). Ističe kako je Istok uvijek predstavljao snažan, ideološki blok koji se suprotstavljao bilo kakvim skretanjima s kursa ortodoksne komunističke totalitarne partijske politike, a Jugoslavija je na neke načine ipak imala blaži ideološki kavez (Borovac, 2015: 17). Ona je upravo zbog otvorenih granica i komunikacije za zapadom, bila na neutralnoj liniji između istoka i zapada, kao što nam sugerira njen položaj i važnost u Pokretu nesvrstanih gdje je imala jednu od vodećih uloga (Borovac, 2015: 17). Ovi čimbenici značajno su utjecali na razvoj feminističke tradicije unutar jugoslavenskog društva. Kako Papić ističe, upravo je iz tih razloga u Jugoslaviji osnovan Studentski pokret, razne supkulture poput punka, te glazbeni pravci kao što je rock and roll. Stoga je važno naglasiti da je Jugoslavija bila na prekretnici ne samo u geografskom smislu, već i u kulturno-političkim okolnostima (Borovac, 2015: 17).

7. UTJECAJ MEDIJA NA SVAKODNEVICU ŽENA

Već je spomenuto kako se Druga Jugoslavija u razdoblju pedesetih, nakon udaljavanja od Sovjetskog Saveza sve više okreće Zapadu. Samim time je dolazilo do prihvaćanja popularne zapadne kulture što je vidljivo u glazbi, televizijskoj produkciji, književnosti, popularnoj umjetnosti i ostalim masovnim medijima koji su širili takvu ideologiju (Končevski, 2019: 34). Upravo je u masovnim medijima vidljiv stereotipizirani prikaz žene i njezine uloge u društvu (zadovoljna, sposobna, vrijedna domaćica i supruga) (Končevski, 2019: 34). Takva ženska štampa bila je utočište tradicionalnih ženskih vrijednosti, zanimanja i trivijalnih interesa (Končevski, 2019: 35).

7.1. OSLOBADANJE ŽENSKJE SEKSUALNOSTI U RAZDOBLJU SEKSUALNE REVOLUCIJE

„Seksualna revolucija prema Jasenki Kodrnji (1975) pretpostavlja oslobađanje od seksualnih

tabua kojima je civilizacija kroz povijest bila preopterećena“ (Končevski, 2019: 33). Takva revolucija u Jugoslaviji započinje krajem šezdesetih i traje kroz sedamdesete godine 20. stoljeća, a očituje se u nizu promjena u kulturi i svijesti (mladih) ljudi (Končevski, 2019: 33). Seksualna revolucija obuhvaća ne samo ukidanje seksualnih zabrana, već i oslobađanje seksualne energije te slobodnije ponašanje u međuljudskim odnosima. Za emancipaciju žena, to predstavlja oslobađanje od patrijarhalnih i tradicionalnih kulturnih stega (Končevski, 2019: 33). Dakle, djevojke se počinju slobodnije ponašati, počinju mijenjati partnere i zabavljati se bez obaveza te drugačije shvaćaju predbračni život (Končevski, 2019: 33). Također dolazi do veće slobode u rađanju nezakonite djece (izvan braka), dolazi do nametanja jednakosti kada su u pitanju muškarci i žene i njihov partnerski i seksualni odnos (Končevski, 2019: 33). Osim toga, mediji postaju otvoreniji i eksplicitno se prikazuje seksualnost ljudi. Seksualna revolucija (od 60ih) također je povezana s konzumerizmom jer se počinju proizvoditi seksualni simboli na kojima se uveliko zarađivalo (Končevski, 2019: 34). „Gotovo svi Jugoslavenski časopisi, pa čak i oni ozbiljnijeg političkog sadržaja, posvećivali su velik dio prostora ljepoticama na naslovnicama“ (Končevski, 2019: 34). Najpoznatiji takav časopis bio je „Start“ (Končevski, 2019: 34). Naravno, sama je revolucija utjecala i na život žena jer se na njih prestalo gledati kao na supruge jednog muškarca i majke mnogobrojne djece, već su i one dobile jednaka prava na slobodni izbor kao i muškarci (Končevski, 2019: 34). Do prije seksualne revolucije, monogamija je bila karakteristika svake primjerene žene, dok su muškarci bez straha od kritike imali slobodu promjena partnerica (Končevski, 2019: 34). Šezdesetih i sedamdesetih godina, posebno među mladima, postaje uobičajeno birati i mijenjati partnere prema vlastitim željama. Izum kontracepcijske pilule omogućio je ženama kontrolu nad rađanjem i oslobodio ih straha od društvene kritike zbog izvanbračnog rađanja (Končevski, 2019: 34).

7.2. ANALIZA ČASOPISA „SVIJET“

Nakon Drugog svjetskog rata počinju izlaziti časopisi u kojima se uočava udaljavanje od tradicionalnih vrijednosti i rastući utjecaj zapadne kulture. Ovi ženski časopisi obuhvaćali su raznovrstan sadržaj poput izvještaja, članaka, pisama čitateljica, reportaža, pjesama, putopisa, reklama, viceva, kupona i romana u nastavcima (Končevski, 2019: 35). Časopisi su počeli izlaziti već nakon diplomatskog razilaženja Jugoslavije i Sovjetskog Saveza 1948. godine (Končevski, 2019: 35). U drugoj polovici šezdesetih godina, časopisi se počinju više fokusirati na pitanja intimnosti u bračnom životu, premještajući tematsko težište s

pragmatičnih tema poput ekonomičnosti u potrošnji (Končevski, 2019: 35). To ne čudi s obzirom na to da je, kako je već spomenuto seksualna revolucija u Jugoslaviji bila na vrhuncu šezdesetih i sedamdesetih godina (Končevski, 2019: 35).

U časopisima se primjećuje prikaz žene kao emancipirane u svim ulogama (supruga, majka, radnica) (Končevski, 2019: 35). „Od poznatih hrvatskih ženskih časopisa najvažniji je *Svijet*, podnaslova *Moda, kozmetika, kazalište, film, roman*. On izlazi polumjesečno od 1953. do 1992. godine u Zagrebu. Od 1954.godine uz *Svijet* izlaze i specijalna izdanja *Vež i Vuna*“ (Končevski, 2019: 35). Časopis je sadržavao korisne savjete iz kulturnog i društvenog života, s time da naglasak stavlja na modu, njegu i ljepotu žene (Končevski, 2019: 35). Osim toga, sadržavao je i posebne rubrike koje su bile posvećene pravilnoj i zdravoj prehrani, ljubavi i braku, ženskim problemima, najnovijoj modi te reklamama poznatih hrvatskih modnih i tekstilnih industrijskih kuća, poput *Neve Orototeks, Jadran čarape, Pobjeda i Zagrebačke industrije svile*. „Ipak, *Svijet* nije prikazivao da žena uvijek ima jednakost s muškarcem. U rubrikama o ljubavi i braku, nerijetko je bilo isticano kako je muškarac autoritet, on je zaposlen čovjek i prvenstveno on hrani obitelj, a glavna uloga žene je i dalje uloga domaćice“ (Končevski, 2019: 35,36). Također, prema spomenutom časopisu, žena bi trebala muškarcu oprostiti nevjeru i udovoljavati mu koliko god je to u njenoj moći (Končevski, 2019: 36).

„Tijekom sedamdesetih *Svijet* se modernizirao i otvorio nove rubrike poput *Praktično, Razgovori, Ljubav i brak* i tako dalje“ (Končevski, 2019: 36). Međutim, koliko god pokušao biti otvoren, *Svijet* je i dalje pružao nerealnu, idealiziranu, savršenu sliku žene kao vitke, mlade, emancipirane žene koje je privržena i posvećena muškarcu (Končevski, 2019: 36). Dakle, cilj je časopisa bio zabaviti, educirati i modno osvijestiti ženu po najnovijoj modi iz čega je vidljivo kako je sadržaj bio više namijenjen urbanoj ženi većih materijalnih mogućnosti, koja nije zaposlena i može si priuštiti takav način života (Končevski, 2019: 36). S druge strane, autorica Pikija (2022) primjećuje političku narav modnih časopisa, te kako se upravo u časopisu *Svijet* često raspravljalo o aktualnim političkim pitanjima. Ističe kako se čitateljstvo tražilo za povratnu informaciju pismenim putem, a najprikladniji odgovori bi onda završili objavljeni u toj rubrici sljedećeg broja. Osim toga, ovaj magazin imao je i edukativnu ulogu, informirajući žene o aktualnim pitanjima kao što su radni staž, mirovinsko osiguranje, zapošljavanje i opismenjavanje (Pikija, 2022: 34).

7.3. ŽENSKI LIKOVI U JUGOSLAVENSKOM FILMU: PROMJENE OD 40-IH DO NOVOG VALA

Ovdje će biti prikazan identitet žena u filmovima 40-ih i filmovima novog vala iz 70-ih i 80-ih godina 20. stoljeća. Takav će prikaz otkriti kako se mijenjao sam koncept i formacija ženskosti u različitim razdobljima (Borovac, 2015: 27). Borba za ravnopravnost žena u Jugoslaviji odigrala se relativno rano. Osnivanje AFŽ-a, pravo žena na glasovanje i ostali aspekti aktualiziranja ženskoga individualiteta čine period od 1945. do 1950. godine naklonjenim promoviranju prava žene, iako ne u potpunosti (Borovac, 2015: 27). Partizanski filmovi prikazuju žene kao ratnice koje se bore za svoju zemlju, predstavljajući ih kao neovisne i emancipirane, koje stavljaju potrebe države ispred vlastitih i obiteljskih interesa. Nasuprot tome, u 1970-ima i 1980-ima, žene se često prikazuju kao pasivni subjekti čija sudbina ovisi o odlukama muškaraca, koji donose odluke umjesto njih (Borovac, 2015: 27). Žena ne posjeduje dozu neustrašivosti i emancipacije već se u potpunosti ostvarivala kao tradicionalistički lik majke i kućanice (Borovac, 2015: 27). U 1940-im godinama žena je predstavljena kao jaka i snažna osoba koja u isto vrijeme posjeduje određeni feminitet i senzualnost kako bi se ipak istaknulo na ulogu majke i lika njegovateljice koju su odrađivale partizanke u NOB-u (Borovac, 2015: 27, 28). S druge se strane lik žene u 1980-im u potpunosti iscrpio u prikazima majčinskih likova povezanih sa simbolikom države, ili pak mlade djevojke koja se mora prilagoditi društvenim okolnostima te narativu žene koji joj je zadan i koji mora ispunjavati (Borovac, 2015: 28). Dakle, jasno je kako se prikazi žena u spomenutim razdobljima razlikuju, a razlog tomu su prvenstveno društveno-političke prilike i društveni uvjeti u kojima su pojedini filmovi nastali te redateljev utjecaj i scenarij. Partizanski filmovi slijedili su određenu šablonu i pravila kako bi stvorili ideološki narativ u kojem se veličala novonastala Jugoslavija. U 70-im i 80-im godinama prisutna je veća sloboda izražavanja, no istovremeno i strah od mogućeg raspada zbog čega se u filmovima osjeća povratak tradicionalnim vrijednostima. Ove vrijednosti naglašavaju važnost države, obitelji i društvene zajednice (Borovac, 2015: 28).

7.4. ŽENSKA MODA

Moda kao svakodnevna preokupacija mnogih žena u Drugoj Jugoslaviji bila je puno specifičnija od ostatka Zapada (Končevski, 2019: 42). Iako je socijalistički vrh prvotno smatrao kako se buržoaska kultura, a njome i najnovija moda, treba iskorijeniti, već je 1946. godine održana prva modna revija u socijalizmu i to u organizaciji lista *Nаша moda* (Končevski, 2019: 42). Ono što je važno za Jugoslaviju jest da je upravo tekstilna industrija

zapošljavala mnoge žene, poticala razvoj zemlje i rast ekonomije, a s druge strane se pokazala kao leglo bolesti i težačkog, slabo plaćenog rada (Končevski, 2019: 42).

U pedesetima, godinama poslijeratne obnove ženska moda doživljava procvat te tmurne i jednostavne krojeve zamjenjuje šarenilo novorođenog potrošačkog društva (Končevski, 2019: 42). U časopisima su se mogli pročitati komentari i kritike s jugoslavenskih modnih revija i sajмова, kao i niz članaka o pitanjima jugoslavenske mode. Ikone i uzori u modi tog vremena bile su slavne glumice Sophia Loren i Brigitte Bardot (Končevski, 2019: 42). Kako su šezdesete i sedamdesete godine bile vrijeme seksualne revolucije, to se odrazilo i na modu (Končevski, 2019: 42). „Ono što je obilježilo ove lude godine bile su vruće hlačice ili u zagrebačkom žargonu rečeno, šorcevi. Za modu je obično teško reći kada dolazi do transformacija i populariziranja jednog odjevnog predmeta, no za šorceve je to vrlo lako datirati: 15. svibnja 1971. godine zagrebačke maturantice masovno su u izašle na Trg Republike, ne u specifičnim školskim plavim uniformama, već u kratkim hlačicama. Reakcije su bile podijeljene, ali slobodu odijevanja više nitko nije mogao zaustaviti“ (Končevski, 2019: 42, 43). Osim toga, godine novog vala i punka u glazbi sa sobom donose također osebujnu modu među mladima (Končevski, 2019: 43). Kožne jake ukrašene bedževima, poderane majice i traperice, kratke traper suknje i preveliki sakoi postaju simbol bunta prema svakodnevnom životu i predstavljaju svojevrsni otpor društvenoj sredini i socijalističkoj represiji (Končevski, 2019: 43).

8. SAMOUPRAVNI SOCIJALIZAM I PITANJE RODA

Nakon Drugog svjetskog rata, 1945. godine, Jugoslavija je uvela brojne promjene u načinu upravljanja društvom, gospodarstvom i ekonomijom. Razdoblje od 1945. do 1950. godine karakterizirano je administrativno-centralističkim pristupom, dok je nakon toga uslijedilo uvođenje radničkog samoupravljanja, decentralizacije i deetatizacije (Končevski, 2019: 48). „Edvard Kardelj, jedan od najbližih suradnika Josipa Broza Tita i glavni konceptualni tvorac jugoslavenskog samoupravnog socijalizma, izjavio je: *Osnova svih sloboda i prava radnih ljudi i građana u našem socijalističkom društvu jeste pravo na samoupravljanje. To je novo i direktno demokratsko socijalističko pravo, koje je moguće jedino u uvjetima društvenog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju i vladajuće pozicije radničke klase u društvu*“ (Končevski, 2019: 48). Samoupravljanje je, kada je riječ o emancipaciji žena, zagovaralo

restrukturiranje privatne sfere života kako bi ona postala dijelom jedinstvene društvene organizacije (Končevski, 2019: 48).

Socijalizam je jednim dijelom pokušao žene uključiti u sve aspekte društvenog života, ali je to uključivanje bilo odraz i političke manipulacije (Đurkan, 2015: 20). U Drugoj Jugoslaviji aktivnost žena se povećala, ali je riječ bila o zadovoljenju kvota kako bi se vlast mogla predstaviti javnosti u što boljem svjetlu. Prema tome, socijalizam nije u velikoj mjeri oslobodio ženu jer je ona i dalje živjela na način koji su propisivale tradicionalne norme (Đurkan, 2015: 20-25). Muškarac je i dalje bio taj koji je donosio najbitnije odluke i čiji je glas vrijedio više od ženskog, bez obzira na to što je ona dobila ekonomski značaj u obitelji (Đurkan, 2015: 20-25). Ovdje je dovoljno potvrditi klasičnu marksističku tezu da su žene, i u kapitalizmu i u socijalizmu bile podvrgnute eksploataciji. One su radile dvostruko: na plaćenom poslu izvan kuće i na neplaćenom radu u domaćinstvu (Đurkan, 2015: 20-25). Samoupravni socijalizam donosi određeni napredak u emancipaciji žena, ali zbog tradicionalnih kulturnih stavova prema rodu i rodnoj ravnopravnosti, one nisu bile potpuno oslobođene. Iako su žene koje su živjele, radile i osnivale obitelji u socijalizmu imale zakonsku jednakost s muškarcima, stvarnost je često bila drugačija (Đurkan, 2015: 20-25).

Žene su se rijetko kad nalazile na društvenim položajima koji su im omogućavali veću društvenu moć jer su ta mjesta tradicionalno bila rezervirana za muškarce. Također, sudjelovanje žena u politici bilo je samo prividno i one većinom nisu imale stvarni utjecaj na donošenje politički važnih odluka (Končevski, 2019: 49, 50). Osnovni motivi socijalizma su bratstvo (drugarstvo) i jedinstvo, a jednakost je središnja vrijednost i temeljno načelo socijalizma (Đurkan, 2015: 20-25). U proklamiranom bratstvu i jedinstvu, žene su vidjele priliku za napredak. Iako su i dalje bile u neravnopravnom položaju u odnosu na muškarce, dobile su mogućnost javno izražavati svoje nezadovoljstvo (Đurkan, 2015: 20-25). Marksistička misao i socijalistički koncept imali su najznačajniji utjecaj na postavljanje pitanja o ženi i njezinom oslobađanju (Đurkan, 2015: 20-25). Razlika između kapitalističkih i socijalističkih zemalja ležala je u tome što su zahtjevi za jednakost i ravnopravnost žena u kapitalističkom svijetu dolazili od samih žena, dok su u socijalističkim društvima ti zahtjevi bili dio socijalističke ideologije, naglašavani od strane vladajućeg vrha i političke partije te zajamčeni Ustavom (Končevski, 2019: 50). U socijalizmu se društvena ravnopravnost, moć i uloga žena pretpostavljala sama po sebi, stoga su one prikazivane kao ravnopravne članice društva (Končevski, 2019: 50).

9. SLUČAJ MIRE FURLAN

U ovom će poglavlju biti riječ o Miri Furlan, filmskoj i kazališnoj glumici koja je rođena u Zagrebu 1955. godine. Ona je s 22 godine diplomirala na Akademiji dramskih umjetnosti u Zagrebu i ubrzo dobila stalni angažman u zagrebačkom Hrvatskom narodnom kazalištu. Krajem 1991. godine sa suprugom, Goranom Gajićem emigrira u SAD, što je jedan od razloga zašto se spominje u ovome radu. Naime, ona je preminula u Los Angelesu 2021. godine nakon čega je njezin suprug objavio njezinu autobiografiju *Voli me više od svega na svijetu* u kojoj ona progovara o svojem položaju u bivšoj Jugoslaviji. Osim što progovara o sebi, time progovara i o ostalim ženama u tadašnjoj državi, o tome kako je biti žena u svijetu kulturne industrije, u svijetu glume, o kodeksima i pravilima ponašanja i također pruža kritiku tadašnjoj vladajućoj klasi i općenito daje stavove o stanju u tadašnjoj državi. U svojoj je knjizi često isticala kako joj je više bilo stalo do njezine intelektualne slobode nego do toga kako izgleda. Spominje kako se njezina majka smatrala feministkinjom, ali je s druge strane stalno govorila kako je najsigurniji način da bude žena u patrijarhalnom balkanskom društvu upravo to da bude neupadljiva i gotovo nevidljiva (Furlan, 2022: 134, 135).

Govoreći o stanju u tadašnjoj državi, Furlan (2022) ga opisuje na ovaj način: „Govorili su o slobodi. Naš je sistem bio sušta suprotnost. Da li je to bilo zato što Sistem nije bio sposoban politički aktivirati ljude, posebno mlade, poput nas, poput mene? Sve se odlučivalo gore, u nekoj polutamnoj sobi punoj identičnih muškaraca u sivim odijelima (i katkada pokoje žene) koji su govorili izmišljeni jezik ispraznih fraza koje nitko nije razumio niti se trudio razumjeti. Sistem je bio toliko neprobojan da se svaka akcija činila besmislena i uzaludna. Osim toga svako neslaganje bilo je kažnjivo, čak i ako nije bilo stvarno, nego ako se samo doživljavalo kao neslaganje“. Ovime želi istaknuti kako nikada nije marila za one na vrhu, pa se samim time nije htjela učlanjivati u organizacije komunističke omladine niti pripadati Komunističkoj partiji kako bi napredovala u karijeri čime je zapravo bila „outsider“ (Furlan, 2022: 178, 179). Nadalje, što se tiče njezinih glumačkih početaka spominjala je kako je istražujući književnost uvijek više čitala onu „mušku“ dok je prezirala onu koja se bavila romantičnim ljubavnim pričama koje su bile namijenjene djevojčicama (Furlan, 2022: 191). Pripremajući se za Akademiju, odabrala je muški lik i već joj je tada bilo jasno kako ženskih uloga ima malo i da su većinom nezanimljive, gotovo se može reći da su samo ukrasi u dramama koje se vrte oko muškaraca (Furlan, 2022: 192). Na audiciji su je pitali zašto je odabrala mušku ulogu i je li

razlog u tome što nije zadovoljna svojim spolom. Pitanje je bilo popraćeno muškim podsmijesima iz publike koji su, kako Furlan (2022) navodi, zvučali uvredljivo. S obzirom na to da je djevojčica iz balkanskog društva, ističe kako je već bila naučena ignorirati seksističke šale. „Stvar je samo u tome da su muške uloge puno bolje. Uostalom Beckett nema spol. Ti likovi mogu isto tako lako biti ženski: nije važno, Beckett piše o ljudskim stanjima, a ne seksualnim odnosima“ (Furlan, 2022: 205). Isti glas na to joj je rekao kako imaju „pametnu curu“, na što su se opet svi nasmijali, te je ponovio kako je prepametna za glumicu, a to nije dobro (Furlan, 2022: 205). Furlan (2022) tu zaključuje kako je instinktivno znala pravila: „ne trebaš dizati frku, ne trebaš praviti problem, ne trebaš dovesti počinitelja u neugodnu situaciju. Trebaš se samo praviti da nisi čula njegovu uvredljivu seksističku primjedbu ili, još bolje, da je nisi shvatila. Tako dokazuješ da si spremna biti partner u igri: spremno prihvaćaš da si inferiorna, ona „glupa“. Trebaš im dati što žele: osjećaj da su apsolutno superiorni. Nisam to znala tada, no to je bio savršeni uvod ne samo u metodu proučavanja na Akademiji nego i u pravilu profesije glumca, točnije glumice.“

Mira je, naravno, upala na Akademiju i stekla slavu brojnim filmovima i serijama koje je snimila, ali ja za vrijeme rata migrirala u SAD. Prethodno su se već spominjale migracije, kada su žene migrirale zbog zaposlenja, no ona je migrirala zbog odnosa između Hrvatske i Srbije početkom 90-ih. Kako je glumila i u Beogradu i u Zagrebu, odjednom je postala stranac u oba grada te je u Zagrebu dobila otkaz u novoj seriji koju su snimali, a isto tako je poslije otpuštena iz Hrvatskog Narodnog kazališta čijeg je ansambla bila članica. Sve se to kako je navela u svojoj knjizi odigralo bez nekog velikog objašnjenja, valjda kako je bila na relaciji oba grada, smatrali su je „izdajicom“. U svojoj knjizi (2022) navodi: „To je bila najava onoga što dolazi: politička stajališta ubrzo postaju irelevantna. Nešto drugo postaje apsolutni prioritet: čovjekova nacionalnost“. Ubrzo su uslijedili i napadi na nju u hrvatskim medijima od kojih su pojedini naslovi: „Mira Furlan: Sisama na Hrvatsku“, „Dok Hrvatska djeca pogibaju od srpskih bombi, Mira Furlan paradira golih grudi po srpskim pozornicama“ (Furlan, 2022: 407, 408). Osim takvih huškačkih naslova, stizala su joj i anonimna pisma i prijetnje smrću putem telefona, a sve to zbog toga što je posljednju predstavu odigrala u Beogradu (Furlan, 2022: 410, 411). Problem je bio što ona na to nije gledala kao na izdaju, više puta je navela kako prezire nacionalne odrednice i kako ne prihvaća te oznake „naše“ i „njihovo“, a osim toga navodi i kako je odlučila tada nastupiti zbog poštovanja prema kolegama s kojima je igrala u predstavi i zbog same sebe, da ne izgubi svaku nadu u mogućnost daljnje suradnje i zajedničkog rada (Furlan, 2022: 403). Novinski članci koji su se

zbog toga pisali bili su pomalo mizogini, jer uz već spomenuta dva, bila je nazivana vješticom, izdajicom, „lakom ženom“, te su se spominjali njezini izmišljeni ljubavni partneri i veze. Korištenje spomenutih pejorativnih izraza i pretpostavki o njezinim ljubavnim partnerima ukazuju na pokušaj omalovažavanja putem fokusiranja na njezin privatni život i moralne karakteristike, umjesto na njezine javne i profesionalne aktivnosti. Ovakav pristup na neki način reflektira šire društvene stavove prema ženama u javnom životu i pokazuje kako su se mediji mogli lako koristiti kao alat za očuvanje tradicionalnih rodnih uloga.

10. ZAKLJUČAK

Jasno je kako je položaj žena u Drugoj Jugoslaviji bio itekako složen i oblikovan različitim društvenim, političkim i ekonomskim faktorima. Ustavna prava žena bila su jasno definirana, ali njihova praktična realizacija često je nailazila na prepreke u svakodnevnom životu. Bivša država jest formalno jamčila ravnopravnost spolova: uključivala je pravo na jednaku plaću, posebnu zaštitu trudnica i majki, pravno na slobodno odlučivanje o rađanju djece, te pravo na obrazovanje i zapošljavanje. Osnivanje Antifašističke fronte žena (AFŽ) bilo je ključno za pokretanje ženskog aktivizma i njihovu integraciju u javni život, no ukidanje AFŽ-a 1953. godine smanjilo je mogućnosti za političko udruživanje žena. Iako su žene, kako je već bilo navedeno formalno bile ravnopravne u političkom životu, njihova stvarna politička participacija bila je ograničena. Unatoč naporima države da poveća udio žena u političkim strukturama, one nisu bile naročito zainteresirane za političku participaciju. Industrijalizacija i migracije iz ruralnih u urbana područja omogućile su ženama veći pristup tržištu rada kao i pristup malo otvorenijoj kulturi na Zapadu za one koje su migrirale van granica bivše države. Međutim, one su često bile zaposlene na manje kvalificiranim i slabije plaćenim poslovima, što je i dalje ukazivalo na društvene nejednakosti. Radile su u teškim uvjetima, posebno u poljoprivredi. Osim toga, većina kućanskih poslova i dalje se smatrala samo njihovim obavezama, pa su se našle u još gore položaju jer su bile opterećene radom na dvije fronte.

Ono što ističu kao pozitivno po pitanju rada jest osjećaj financijske stabilnosti i osobne vrijednosti. Mediji su također imali značajnu ulogu u oblikovanju percepcije žena i njihovih uloga u društvu. Analiza časopisa i filmova pokazuje kako su mediji često promovirali tradicionalne rodne uloge, što je dodatno otežavalo postizanje stvarne ravnopravnosti. S druge strane, putem su časopisa mogle naučiti dosta toga jer je sadržaj bio raznolikog karaktera. Kada je riječ o filmovima, oni iz 40-ih godina, posebno partizanski filmovi, prikazivali su žene kao neovisne ratnice koje se bore za svoju zemlju, što je odražavalo ideološku

propagandu i potrebu za veličanjem države. Međutim, u filmovima novog vala iz 70-ih i 80-ih godina, žene su se prikazivale dosta pasivno te im je identitet uglavnom bio sveden na tradicionalne uloge majki i kućanica. Ova je promjena reflektirala društvene i političke prilike toga vremena, uključujući strah od raspada države i vraćanje tradicionalnim vrijednostima. Nadalje, treba svakako istaknuti napredak u obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti i socijalnim pravima koji su stekle u Drugoj Jugoslaviji i koji je samim time unaprijedio njihov položaj. Iako su se promjene odvijale sporije u ruralnim područjima, opismenjavanje i obrazovanje žena svakako je doživjelo pomak.

Univerzalna zdravstvena zaštita i zakonska ravnopravnost supružnika doprinijeli su jačanju položaja žena unutar obitelji i društva. Ono što je dodatno osnažilo njihovu ulogu jest svakako utjecaj seksualne revolucije koja im je omogućila slobodnije ponašanje u partnerskim odnosima. Moda je, kao i ostali aspekti društva, bila pod utjecajem socijalističke ideologije, ali je također reflektirala promjene u društvu. Za kraj se može reći da su socijalističke reforme doprinijele poboljšanju položaja žena, no sve se to odvijalo uz i dalje zastupljene tradicionalne patrijarhalne norme. Kako god, žene u Jugoslaviji su uspjele ostvariti značajan napredak u ravnopravnosti čemu svjedoči osnivanje ženskih organizacija kao i same žene koje su se uspjele istaknuti u različitim djelatnostima, bilo da se radi o kulturi, umjetnosti ili nekom drugom polju. Naravno, ovaj rad ukazuje na samo djelomičan prikaz tadašnjeg stanja, putem filmova, časopisa koji se ne mogu uzeti kao potpuno realan prikaz, ali i fokusom na zaposlenost, industriju, njihove intervju koji opet s druge strane imaju malo veće težište.

11. LITERATURA:

1. Baričević, V. (2007.) „Ustavi socijalističke Jugoslavije i država sljednica: kontinuitet ili diskontinuitet u konceptu ustavnog identiteta“, *Anali Hrvatskog politološkog društva : časopis za politologiju*, sv. 4 (1), 203 – 225
2. Borovac, K. (2015.) Identitet žene kroz prizmu (marksističkog) feminizma (diskursno-analitički pogled u dva perioda jugoslavenskog društva nakon 2. svjetskog rata). Završni rad, Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
3. Dujmović, I. (2016) Radnice u Jugoslaviji 1960-1980. Uloga i položaj u industriji i društvu i slučaj Rijeka. Diplomski rad, Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
4. Đurkan, S. (2015) Rodna ideologija u socijalističkoj Jugoslaviji 1970-ih: prikaz analize sadržaja reprezentativnih hrvatskih romana. Diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilište u Zagrebu
5. Furlan, M. (2022.) *Voli me više od svega na svijetu*. Beograd: Booka
6. Jambrešić Kirin R., Blagaić M., (2013.) „The ambivalence of socialist working women’s heritage: a case study of the Jugoplastika factory“, *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, Vol. 50 (1), 40-73
7. Klauzer, J., Mihovilović, M., Ostoić, N. (1971) *Položaj žene u porodici i društvu u Hrvatskoj*, Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu
8. Končevski, L. (2019.) *Kulturna povijest žena u Hrvatskoj od 1945. do 1989.* Diplomski rad, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija
9. Mihaljević, J. (2011.) „Ustavna uređenja temeljnih prava u Hrvatskoj 1946.–1974.“, *Časopis za suvremenu povijest*, Sv. 43 (1): 25 -51
10. Pikija, L. (2022.) *Položaj žena u socijalističkom društvu za vrijeme Druge Jugoslavije.* Diplomski rad, Rijeka: Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet
11. Tomšič, V. (1981.) *Žena u razvoju socijalističke samoupravne Jugoslavije*, Beograd: Novinarsko – izdavačka radna organizacija „Jugoslavenska stvarnost“